

שימור בית הכנסת העתיק במעוז חיים

בית הכנסת העתיק בקיבוץ מעוז חיים נחפר בין השנים 1974-1977 על ידי משלחת בראשותו של וסיליוס צפיריס ז"ל, מטעם אגף העתיקות והמוזאונים. בחפירות נתגלו שרידי בית כנסת שהתקיים במקום מסוף המאה השלישית לספירה עד תחילת המאה השביעית. בית הכנסת מיוחס ליישוב "בְּאֵלָה" ששכן בקרבת העיר הקדומה בית שאן. השרידים שנתגלו כללו יסודות של קירות ושרידי קירות, ובעיקר רצפות פסיפס ואבן, משלושת שלבי קיומו של בית הכנסת.

בשלב הראשון היה המבנה רבוע ומרוצף אבן, ושתי שורות עמודים תמכו בתקרתו. בשלב השני הורחב המבנה כלפי צפון על ידי הוספת עמודים והוספת קיר "אפסיס" מעוגל בצדו הדרומי. רצפת האבן הישנה כוסתה, ומעליה נבנה פסיפס מרהיב ובו עיטורי מנורה, אשכולות ענבים, ציפור ודגמים גאומטריים. בשלב השלישי והאחרון שוב בוצעו שינויים במבנה. מול ה"אפסיס" נבנתה במה מוגבהת ורצפת בית הכנסת כוסתה שוב ורוצפה מחדש בפסיפס חדש, אך דל באיכותו וביופיו ומעוטר בדגמים גאומטריים בלבד.

בסוף שנות ה־70 בוצעו באתר שימור ושחזור, ומעליו הוקם מבנה ברזל ואסבסט. הטיפול, אשר בוצע באמצעות שימוש רב בבטון, כמקובל בשעתו, בא לשחזר

מימין: מראה בית הכנסת לקראת סוף החפירה, חיבור תמונות נפרדות מתיק החפירה, מבט לדרום
במרכז: מראה אולם בית הכנסת מכוסה באבק ובעפר, בשנת 2006
משמאל: פרטים ברצפת הפסיפס

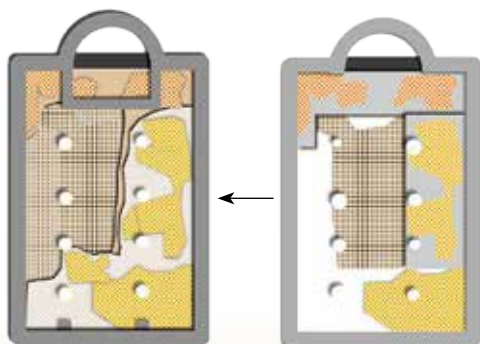
את מתארו של הבניין ולייצב את הפסיפסים. נוסף לכך, נוצקו קירות היקפיים חדשים לאולם, והוא הוקף ריצוף מודרני. רצפות הפסיפס משני השלבים האחרונים הועברו ללוחות בטון, חלקם הגדול קובע ביציקה באתר, אך חלקם נותרו "מנותקים" והושארו לתצוגה במבנה. קטע גדול מהפסיפס של השלב האחרון נותר במקומו, ולא זכה לקבל כל טיפול.

הפעולות שתוארו לעיל אמנם ייצבו את השרידים, אך הפכו את שלושת שלביו של בית הכנסת קשים להבנה. כמו כן, הם גרמו לכניסת מלחים לקרקע, אשר בטווח הארוך גרמו לפגיעה באבן.

בראשית שנת 2013, לאחר כ־40 שנה מאז טופל המבנה, ניכרו פגיעות רבות ומגוונות בשרידים. האתר, המוקף שדות חקלאיים מעובדים, התכסה בשכבות של אבק אשר שטטשו את מראהו וחייבו את אנשי הקיבוץ להרטיב את הפסיפסים בעת הגעת קהל למקום כדי שיתרשם מיופיים. מחזורי הרטבה וייבוש אלו, עם חדירת שורשי צמחייה מתחת לפסיפס גרמו לניתוקים של הפסיפס מן התשתית במקומות רבים.

בצד הצפוני של בית הכנסת ניזוק קטע הפסיפס אשר לא טופל בעבר, בעקבות התנתקות אבנים והתפוררות חומרי המליטה והיסודות שלו. ברצפת האבן מהשלב הראשון ניכרה התפוררות מתקדמת ובמקומות מסוימים היא נעלמה לחלוטין.

מראשית שנת 2014 רשות העתיקות מבצעת שימור חוזר באתר כחלק מפרויקט הצלה של בתי כנסת עתיקים, בתכנית להעצמת תשתיות המורשת הלאומית, "ציוני דרך". התכנון המחודש

מימין, מראה האולם לאחר ניקוי ראשוני במבט צפונה, 2013

למעלה: סכמת תכנון | עיבוד: ע' רוזנטל

של האתר נועד, כמובן, לייצב מחדש את השרידים, אך בה בעת לשפר את היכולת להבין את המבנה ואת נגישותו למבקרים. הדוחות המצומצמים על אודות החפירה והשאלות שעלו בעת ניתוח השרידים באתר הובילו להקמת צוות חשיבה שכלל את ארכאולוג מחוז צפון והארכאולוג המנחה, מומחי שימור ממינהל שימור, צוות מתכננים ואף היועצות עם החופר וסיליוס צפיריס, שפרש זה מכבר לגמלאות, ולמרבה הצער, נפטר סמוך למועד פרסום מאמר זה. לאחר שנענו השאלות העיקריות שעלו במהלך הניתוח, נקבעו מספר עקרונות מנחים לשימור המבנה:

1. הבלטה של קירות אולם בית הכנסת.
2. הדגשת ה"שיכוב" של בית הכנסת על שלושת שלביו.
3. טיפול בכל הפסיפסים הקיימים, ייצוב הריצוף והקירות.
4. ריכוך הקווים הישרים של יציקות הבטון והסתרתן תחת חומרי מליטה מסורתיים כדי לקבל מראה נאמן יותר למקור.
5. התאמת ההתערבות באתר והשחזור לכללי האתיקה בשימור ולידע העומד לרשותנו כיום בשימוש בחומרים.

כחלק מהפרויקט הוצא ממקומו קטע הפסיפס שלא טופל בעבר, הוא נוקה נוצק מחדש בטכניקה ובחומרים חדשים והושב למקומו המקורי על גבי תשתית חדשה. אחד האתגרים הגדולים היה לאתר את מיקומם המקורי של חלקי הפסיפס שנותרו מקובעים על לוחות בטון ולא הושבו בעבר למקומם. הרכבת "פאזל" מורכב זה נעשתה בעזרת השוואה לתצלומים ישנים ולתכניות של החפירה, אשר נתגלו בדיעבד כחסרות.

כדי "לרכך" את מראה הפסיפסים אשר קובעו בבטון בעת השימור הראשוני, פורקו שולי יציקת הבטון ובמקומה בוצעה יציקה של שכבת אבנים, המדמה את תשתית הפסיפס המקורית. התוצאה הייתה מראה רך יותר של השרידים והבנה משופרת של שלבי הבנייה הקדומה וטכניקת הבנייה.

אחת העבודות הקשות ביותר בפרויקט הייתה פירוק ידני של יציקות הבטון מראשי הקירות המשוחזרים. אלו נאטמו מחדש באבני בזלת ובחומרי מליטה על בסיס סיד, דבר שהקנה לקירות מראה אותנטי יותר של ליבת קיר מסורתית. נוסף לכך, הוסר הריצוף המודרני שהונח בגובה ראשי הקירות באופן שהנמיך את פני הקרקע והבליט את הקירות מפני השטח, בלי שיהיה צורך לשחזר להם נדבכים נוספים.

לצורך השלמת המראה הפנימי של בית הכנסת ושיפור היכולת להבין את מבנהו, התווספו שני מרכיבים חדשים־ישנים לאתר. ראשית, שוחזרו הקירות של בימת בית הכנסת השייכת לשלב האחרון בקיומו. השחזור נעשה על־פי הנחיות הארכאולוגים מעל גבי הפסיפס של השלב הקודם ובלי להסתיר את הדמויות הצבעוניות המקשטות אותו. שברי העמודים שליקטו אנשי הקיבוץ והציבו על בסיסי העמודים הוסרו, ובמקומם שוחזרו שתי שורות של חוליות עמודים חדשות הזהות במראן ובקוטרן. חוליות אלו מייצגות את העמודים המקוריים שתמכו בעבר בתקרת בית הכנסת.

פעולות השימור באתר יימשכו גם בשנת 2015, אך כבר כיום אפשר להבחין באופן ברור, כי לצד השיפור הניכר במראה האתר, השתפרה מאוד יכולתו של המבקר להבין את שלבי המבנה השונים ואת מהות השרידים. אנו תקווה, כי התערבות זו תסייע למשוך מבקרים לאתר ויותר מכך, תוביל לגיוס הסכום הדרוש להחלפה של מבנה האסבסט הישן בקירוי הולם וראוי יותר של הממצא ולשיפור חוויית הביקור באתר.

יזם | רשות העתיקות ותכנית "ציוני דרך" של אגף מורשת במשרד ראש הממשלה
תיעוד ותכנון | ג'ק נגר, אדר' נוף עידו רוזנטל, אדר' יערה שאלתיאל,
משמר אילן פחימה

ביצוע | משמר אילן פחימה - מנהל פרויקט, צוות בראשות משמר אילן דלאל
תודות | וסיליוס צפיריס ז"ל, אבשלום יעקובי ז"ל, יפתח אופק - קיבוץ
מעוז חיים